

O IZVIRNIH BIBLICIZMIH V TRUBARJEVEM *KATEKIZMU* 1550

Ta prauizhin bode is fuye Vere fhiu (TC¹ 1550, 88 (52b)).

Značilnosti besednjaka prve slovenske knjige

Že z natisom prve slovenske knjige, še posebej pa s svetopisemskimi prevodi, je bil Primož Trubar vzor marsikateremu tujemu humanističnemu intelektualcu svojega časa. Za Erazmom Rotterdamskim in Petrom Paulom Vergerijem mlajšim je tudi on prevzel za izhodišče prevajanja težnjo po izvirnem umevanju in tolmačenju biblične književnosti.

Prispevek vzpostavlja na podlagi pomenske analize izbranega besedišča razvojno kontinuiteto knjižnega jezika prve slovenske knjige z jezikom izvirnika, ki sega dve tisočletji nazaj, to je globoko v čas nastanka Biblije.

With the publication of the first Slovene book and his translations of biblical passages, Primož Trubar functioned as a role model to many a humanist of his era. A fervent follower of Erasmus of Rotterdam and Peter Paul Vergeri, Primož Trubar believed that translation should aim at a thorough understanding and interpretation of religion-based literature.

Starting from a meaning analysis of a selected lexicon, the article establishes the developmental continuity of the literary language used in the first Slovene book with the language of the original dating to a period marked by the creation of the Bible, i.e. two thousand years before the production of the Slovene translation.

1 Izvirni biblicizmi v TC 1550

Iz TC 1550 je mogoče izluščiti nekaj ključnih problemov te prve knjige pa tudi druge probleme v zvezi s prevajanjem *Biblije*. V uvodu v *Katekizem* najdemo vzročniško obliko: »lete ftuke 'nauke' if Suetiga pifma (inu nih islage) pustil prepisati vnaflh iefik« (TC 1550, 3b), kar pomeni 'omogočiti, povzročiti, da se prevede' in ne – 'natisne' (prim. Premk 1992: 112, 675).

»Pustil prepisati« prevzema izvirni vzročniški glagoski stil: hebr. hifil, vzročnik, povzročiti (tudi omogočiti, dopustiti), da se nekaj naredi. Še pogosteje kot »pufititi« rabi za tvorbo vzročnika glagol »ftoriti«.

¹ TC – Trubarjev Catechismus.

Ker se želimo posvetiti predvsem pridevniškim izrazom, povezanim z ustreznim glagolom, ki povzroča, da se določena lastnost izrazi ali dejanje dogodi, se bo treba ustaviti pri dvočlenskih izrazih, ki združujejo glagolsko funkcijo z realizacijo lastnosti: pri obravnavanju gesla *pravičen* je pri zvezi »pravizhniga *ftoriti*«² dokazljiva jezikovna zmogljivost jezika 16. stoletja za izražanje vzročnika, ki je ena izmed posebnosti hebrejskega jezika. V bibličnem prevodu pa je dobesedno prevedeni vzročnik eden izmed izpolnjenih meril prevajanja po izvorniku. Sintagma »pravizhniga *ftoriti*«, ki se je treba z njo поблиže seznaniti, poimenuje uresničitev najvišje novozavezne vloge, ki jo izvrši osebek s svojim posredništvom zunaj vkljenosti v čas in prostor. O tem zamotanem načinu izvirnega izraza, ki ga oblikuje mišljenje izvorne kulture, bo govor kasneje. Najprej je na vrsti pomenska in skladijska vloga na videz najpreprostejših izrazov. V prvi vrsti so to eno- in dvočlenske izvorno pridevniške besede, ki omogočajo, da se pri prevajanju ohranja biblični slog: njegova figuralika s tipičnimi okrasnimi pridevki ter skladijskimi in leksikalni kalki (Premk 1992: 27).

Vrzel med Trubarjevim in današnjim razumevanjem posameznih pojmov lahko najzanesljiveje premostimo, če se poglobimo v njegovo besedilo.

»Satu Jefus Syn bofhy nafh ohranik ima ta praui prideuik Christuf oli shalbanik« (TC 1550, 94).

V tej povedi je veliko sporočil, ki so pomembna za pričujoči sestavek, pojmovno vsebovanih v enodelnih ali dvodelnih izrazih: 1. *prideuik*, 2. *Syn bofhy*, *ohranik*, 3. *Christuf oli fhalbanik* 4. *prau*.

1. Ob besedni vrsti, poimenovani *pridevnik*, pomislimo, da je Trubar že uporabil besedo *pridevek* v posebnem neterminološkem pomenu, ki pa je s kategorijo pridevnika tudi v vlogi okrasnega pridevka v neposredni povezavi: »*prideuik*« 'vzdevek', 'ime', je v TC 1550 uporabljen 3-krat izrazito samo za »*Božjega sina*«. »*Ta prideuik Jefus*« 'Jehušua' je hebraizem in pomeni 'pomočnik'. Besedo »*Christuf*« Trubar ponovno razloži s parafrazo, v kateri je »*fhalban*« izkazan v vlogi povedkovnega določila. »*Ta beffeda pag Christuf vflouenfki !!! iefiki fe prau / aden kir ye fhalban oli an fhalbanig*« (TC 1550, 92). (Analogna zapisa »*fhalbanig*« TC 1550, 92: »*fhalbanik*« TC 1550, 94). *Maziljeni* shalbani** – »*shalbanik*« je besednovrstno iz pridevnika po konverziji nastali samostalnik, ki je v protestantiki zelo pogosto uporabljen.

2. V citatu je omenjen skladijski hebraizem »*Syn bofhy*«, ki ga Trubar pojasnjuje takole: »*Inu ta prideuik timu Synuui bofhymu ye dan fa tiga uolo / kir fo fe ty fary inu krali vti ftari bofhy Judoufki cerqui fhalbali*« (TC 1550, 91). Ta besednozvezni sinonim za Kristus se v TC 1550 v rodilniški zvezi, ki je v hebrejščini t. i. smihut – status constructus, zelo pogosto ponavlja. Na hebraizme v TC 1550 opozarja že Jože Rajhman v *Prvi slovenski knjigi*: »*Kristusu daje Trubar mnogo epitetov, ki naj povedo Jezusove različne funkcije in lastnosti*«. Nato

²Dejansko gre za zvezo izpridevniškega samostalnika z glagolom.

Rajhman navaja izraze kot »spravlavic, ohranenik, odrešenik, odvetnik, besednik, zveličar, pomočnik« in nadalje pravi: »Deloma so ti pridevki prevodi hebrejskega imena Jezus, ki tudi izraža vsebino Kristusove funkcije. Ime Jezus, ena najpogostejših v TC 1550, ni zgolj označitev osebe, ampak pomeni tudi njegovo vlogo« (Rajhman 1977: 114).

Ne pozabimo opozoriti na številne predstavnike iste besedne družine v TC 1550 z navedenimi pomenskimi lastnostmi: *ohranik, ohranen, ohranenik, spraviti, spraviti se, spravljavec* itd. Posebno motivacijo imena Jezus, ki je najpogostejša beseda TC 1550, Trubar razloži takole: »*Nei drufiga Imena pod nebom danu tim ludem / de bi mogli ohraneni oli ifuelizhani byti / samuzh tu Jme Jefufa Chriftufa /*« (TC 1550, 100). Če oznaka osebe pomeni njegovo lastnost, je pri odnosnici *Jezus, Bog* absolutum, vertikala – božji atribut, ki se ne spreminja; tudi prilastki ob njem so pomensko določeni, predvidljivi. *Bog brez krivice, pravičen in raven* ('pošten') je pogost refren kot desni prilastek, a še veliko pogosteje je v vlogi povedkovega določila: אֱלֹהִים שׁוֹפֵט צְדִיק (BHS Psa 7:12) 'Gospod je pravičen sodnik'; כִּי־צְדִיק יְהוָה (BHS Psa 11:7) 'ker je Gospod pravičen'.

Kjer je odnosnica človek, horizontala, pa je pridevniška lastnost nepredvidljiva, dinamična, spremenljiva, »popravljljiva«: za besednozvezni vzročnik »pravizhniga *ftoriti*« je potreben poseg, opravičenje, kar pa ni mogoče brez *gnade* – milosti. »*Gnada*« se v TC 1550 pojavlja nad 30-krat, največkrat v tipičnih svetopisemskih besednozveznih razmerjih »*gnade Boshye*« idr., pa tudi v sopomenskem razmerju z »*milost*«: »*gnade inu mylofti*« (TC 1550, 16a). Tudi za Trubarja je *conditio sine qua non* človekova vera TC 1550, 14b. Zato je *pravični človek, pravični, pravičnik* tudi človek s pravo vero, *verni*. *Nevernik* pa je krivičen (poglavje *De vera fide* [...] v TC 1550, 14b–27b).

3. *Christuf* je grecizem Χριστός, 'maziljenec', *shalbanik*. To je seveda pomenski hebraizem za hebr. מָשִׁיחַ *mašiah*. (Dokler 1915: 834.)

4. Pridevnik »*pravi*«, nem. 'recht', je v TC 1550 zelo pogost. Že takoj na začetku najdemo v nemškem predgovoru napoved pridige »*ein predig vom rechten Glauben*« – »*to prauo ftaro Vero* [...]« (TC 1550, 2b); v latinščini je 'pravi' – »*verum*« 'resničen': *De vera fide in Dominum Deum nostrum, uidelicet. In Deum Patrem & Filium & spiritum sanctum* [...] z znanim novozaveznim citatom *O Mulier magna est Fides tua* (Mt 15/28 ali Mr 7,24–30) (TC 1550, 14b).

Nadalje *tiga prauiga Boga* [...] *nemu prou flufhiti* [...] *ta praua ftara Malha* (TC 1550, 3b). Beseda »*prou*« je eden izmed najpogostejših prislovov v TC 1550: »*klizati na Buga*« [...] *kateri te ftuke vtih buquizah prou faf topi* [...]« (TC 1550, 3b). Izvornega povedkovnika »*prou*« 'kar je prav' TC 1550 ne pozna.

Etimološke raziskave izpeljujejo *pravičen* kot izpridevniški samostalnik iz *pravica*: »Izpeljano iz sl. *prâvi*. Prvotni pomen 'na čelu stoječ, prvi. pravica' je izkazan v povedkovniku 'kar je prav' (Snoj 1997: 484). Tudi danes je *pravi* v drugem pomenu, 'ki je v skladu z resničnostjo, dejstvi'. V hebrejski Bibliji sta מְשִׁיחַ 'resnica' in צְדִיק 'pravica' stalna bratska besedna para. Dopolnjujoča se poj-

ma omogočata, da bralec bolje dojame organsko celoto sporočila. Iz navedka, ki sledi, je lepo razvidno soobstajanje dveh nasproti si stoječih sopomenskih parov: dobrota/resnica – pravica/mir. **הַסֵּד־וְאֵמֶת נִפְגְּשׁוּ צְדָק וְשָׁלוֹם נִשְׁקוּ** 'Dobrota in zvestoba se bosta srečali, pravičnost in mir se bosta poljubila'. Ob izvorniku so zapisane obvezujoče asociacije pisatelja prevajalca, priredbe v posameznih predlogah se razlikujejo le toliko, da omogočajo priredno dodajanje smiselno razvrščenih pomensko sorodnih pridevnikov za funkcionalno ubeseditiv izpovednega hotenja.

Pridevnika *resničen in pravičen* – »rifnizhna inu prauizhna« sta izkazana v vlogi levega prilastka: »Try rizhi / Ta perua ye / ta rifnizhna inu prauizhna uola bolhya« (TC 1550, 117 (67a)); »Golfpud Vfigamogozhi Bug, prauizhni inu rifnizhni fo tuy poti« (TT 1577, 403) 'tvoje delovanje'. Če je osebek Gospod ali Bog, so pridevniki v naštevalni verigi skoraj povsem sopomenski. »Golfpud ie Vfigamogozh prauizhin inu rifnizhin« (TR 1558, Y2b). Analogno besedilo originala in Vulgate, ki sledi, je bolj abstraktne narave, vendar notranje uglašeno:

אֵל אֱמוּנָה וְאִין עוֹל צְדִיק וְיֵשֶׁר הוּא (BHS Deu 32:4) »Deus fidelis et absque ulla iniquitate iustus et rectus.« (Vul. Deu 32:4.)

Čim je dejanski osebek človek, ki ni Adam, 'prvi človek', nastane pomenski *hiazem*, zareza med dejansko in virtualno resničnostjo v odnosu do sveta in stvari. Pogosto je z drugim izhodiščem povezan slog, okrašen s številnimi pomensko sorodnimi pridevniškimi prvinami, ki pa niso povsem istopomenske: »nom ie tudi potreba brunnim, fuetim, Prauizhnim biti« (TR 1558, Kb). Pri stopnjevanju tipa 'Ti si pravičnejši od mene' **צְדִיק אַתָּה מִמֶּנִּי**: (BHS 1Sa 24:18), je pogosta stalna zveza *pravičnejši in boljši*: »Ona ie prauizhnishi kakor fem iel't« (DB 1578, 36a); *dva Mosha ... katera sta pravizhnifha inu bulfha bila, kakòr on*« (DB 1584, I, 184a). Kot v izvornem bibličnem besedilu dopušča pomenska naravnost Trubarjevega besedila vsebinski razvojni proces: s pomočjo naštevanja pridevnikov s skupnimi in podobnimi lastnostmi je ustvarjena notranja dinamika. V navedku, ki sledi, so v vlogi povedkovega prilastka združene komplementarne prvine: »De ta perui zhlouik ie bil ftuarien od Buga, Cilu Moder, fastopen, kunshten, Suet, Brumen, Prauizin, Rifnizhin« (TT 1557, 2b).

Popolno sopomenskost z 'resničen', 'resnicoljuben' izpričuje primer predložne zveze z v – 'v čem': »De ti bol'h pravizhen v'tvoih bef sedah« (DB 1584, III, 82b).

V umetnostnem besedilu ustvarja antiteza posebno napetost, rahljanje pomenskih okvirov in s tem notranji razvojni razpon. Najsplošnejša protipomenska stava lastnostnih kakovostnih pridevnikov je **צְדִיק עִם־רָשָׁע** (BHS Gen 18:23) 'pravični s hudobnim'. Protipomenka tej besedni zvezi »pravizhen v'tvoih bef sedah« je »lashnik«, protipomenka »pravizhen« v tej besedni zvezi je »nepravizhen« (DB 1584, III, 82b).

2 Pravičnik v protestantiki

Posvetimo se pomenski vlogi *pravičnika* v protestantiki, ki je tudi vloga Trubarja samega (*Primus* – 'prvi', 'pravi', 'na čelu stoječ'), in izraža vsebino njegove funkcije. Vsebinsko bistvo je podano z naslovnim citatom »*Ta prauizhin bode is fuye Vere fhiu*« TC 1550, 88 (52b)); številni primeri, ki slede, so samo variacije na to temo.

Najprej bodo predmet obravnave nekatere izrazne možnosti izvirnika in protestantskih bibličnih prevodov. To izpričuje izpostavljeni leksem na pomenski, skladdenjski in stilistični ravni.

Kot osebek: *Pravični* je primerljiv palmovemu drevesu (1), soncu (2) –
:צַדִּיק כְּתִמָּר יִפְרַח כְּאַרְז בְּלִבְנוֹן יִשְׁגֶּה (BHS Psa 92:13). (1) »*Ta Prauizhni fe bo felenil koker enu driuu od Palma*« (TPs 1566, 169b), (2) »*Ta zhaf pak bodo pravizhni fe fvetili, kako to Solnce*« (KPo 1567, LXXXVIb).

Stalni stilem v povezavi z bibličnimi pravičniki od Adama do Joba je beseda »*pot*«. יִאֲחִז צַדִּיק דְרָפוּ וְטִהַר-יָדָיִם יִסִּיף אִמְזִי: (BHS Job 17:9) 'Pravični čuva svojo pot'.

Kot prilastek: (1) desni, (2) levi: (1) Harmonijo ustvarja tipični izvirni poetizem :תְרוֹמֵמְנָה קִרְנוֹת צַדִּיק (BHS Ps 75,11), ki omogoča smiselnemu prevajanju širok razpon prevajalskih možnosti znotraj lastnega jezika, Trubar pa je ubral najkrajšo, dobesedno pot: »*Ty roguui tih prauizhnih moraiio biti pquishani*« (TPs 1566, 136a) פִּי-צַדִּיק יִהְיֶה הַכֶּמֶה וְלִשׁוֹנוֹ תְרִבֵּר מִשֶּׁפֶט: קִרְנוֹת (BHS Psa 37:30) 'Usta pravičnega so studenec življenja, usta hudobneža snujejo nasilje.' »*Tiga Prauizhniga Vuf ta resmishluio to Modroft*« (TPs 1566, 72b); (2) Sledi protipomenski paralelizem, kjer je besedilo zahtevnejše po vsebini in obliki: »*Ta hudobni shely shkodo fturiti; Ampak teih pravizhnih koren bo fad pernef fal*« (DPr 1580, 21b); *koren* je življenje in delo pravičnih.

Kot predmet: כִּי-אַתָּה תְבָרַךְ צַדִּיק יְהוָה כְּצִנֹּה רְצוֹן תַעֲטִרְנֵנוּ: (BHS Psa 5:13) 'Blagoslavljaš pravičnega /.../' »*Sakai ti Gof pud shegnuiesh tiga Prauizhniga. Inu fto dobro roko, koker fanem fzhytomga okuli fadeuash*« (TPs 1566, 29b).

Kot povedkovo določilo: »*Strah GOSPODNI ... fe le pèr téh pravizhnih inu vernih nahaja*« (DB 1584, II, 154a).

2.1 Izrazna podoba *pravičnika* v TC 1550

Pravičnika si moramo ogledati povsem kompleksno, v okviru njegove besedne družine: *pravda, pravi, pravica, pravičen, pravični, pravično, ta pravičin gl. ta, pravični, samopravičar, samopravičer, prav, prov gl. prav, stuprov gl. stoprav* (pri Trubarju pa manjka glagol opravičiti). Ob iztržkih bo v izvirnem zapisu prauizhin 'pravični', opremljenem s potrebnim ilustrativnim gradivom, prikazana tudi pomenska navezava na analogno biblično besedilo. Navedena bodo posamezna mesta iz izvirnega hebrejskega besedila, kjer se prauizhin 'pravični' pojavlja v pomenu, izkazanem pri Trubarju.

Obravnavati se mora dotakniti tudi razvoja hebrejskega korena צדק *sadëq*. Osrednje sporočilo »*Ta prauizhin bode is luye Vere fhiu*« (TC 1550, 88 (52b)), v eni kasnejših redakcij »*Ta Prauizhin bo is te luye Vere shiu*« (TO 1564, 24b), je izraženo že s pomenom, vsebovanim z izvorno hebrejsko besedo *sadiq* 'pravičen', 'raven', 'zvest do samega sebe' – 'ki hodi po ravni poti'. To pa bo dodatna informacija o naslovnem citatu, ki ne izkazuje samo Trubarjevega ontološkega in hkrati nekompromisnega odnosa do sveta, temveč tudi eno izmed načel svetopisemskega sporočila. Ponazoritev, ki sledi, bo osvetlila pridevnik, kot ga najdemo pri slovenskih protestantskih piscih.

Iz oblikoslovnega razdelka gesla *pravičen* s podgeslom *pravični*, načrtovanega za *Poskusni snopič Slovarja jezika slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja*, so v zapisu navedeni pretežno samo tisti skloni, ki izkazujejo iztržek tudi iz TC 1550. Pri tem prikazu je nekaj manjših odmikov od sicer spoštovanih redakcijskih načel: izpostavljeni TC 1550 je podčrtan in kratice protestantskih del niso pomanjšane. Pogostnost pojavitev pa je označena s splošnimi pogostnostnimi kvalifikatorji (označevalniki redakcijskih načel, PS 16, 24).

3 Oblikoslovna enakost in različnost

Strnjeno sliko obravnavanih problemov znotraj gesla *pravičen* lahko najbolj in najbolj upravičeno poda prikaz slovarske prakse: *pravičen* -čna -o prid. [pra'vi:čen -čna -o, pra'vi:čniši-a -o]; P pribl. 1315, prva pojavitev v TC 1550; prevladujejo zapisi z malo začetnico. Nedoloč. obl. – m. ed. im.: *prauizhin* edino TC 1550, TC 1555, TT 1555, TT 1557, TR 1558, TO 1564, TC 1574; rod.: *prauizhniga* edino TC 1550, TT 1557, TR 1558, TAr 1562, TO 1564, TPo 1566, DB 1578, JPo 1578, TT 1581–1582, *pravizhniga* edino KB 1566, DB 1584, TPo 1595, ZK 1595; – ž. ed. im.: *prauizhna* edino TC 1550; – m. mn. im.: *prauizhni* edino TC 1550, TC 1555, TT 1557, TR 1558, TT 1560, TL 1561, TAr 1562; – m. tož. *prauizhne* edino TC 1550, TT 1557, TR 1558, TT 1560, *pravizhne* edino DB 1584, TPo 1595.

Zgoraj navedene krajšave del slovenskih protestantskih piscev so izpisane iz oblikoslovnega razdelka, pripravljenega za redakcijo (Francka Premk geslo *pravičen*, podgeslo *pravični*: poskusna redakcija za *Slovar slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja*. *Poskusni snopič* (SJ 16, avtorica pogostnostnih označevalnikov Majda Merše, 34–35). Pogostnostni označevalniki *edino* (= brez različic), *prevladujoče* (pogosteje od različic), *redkeje* (manjkrat od različice in več kot enkrat), *navedba strani* (enkratna pojavitev v okviru enega samega pisca (SJ 16, 16–17)).

V primerjanih besedilih je pridevniška beseda *pravičen* izkazana v vseh skladenjskih vlogah:

a) kot levi prilastek: Try rizhi/ Ta perua ye / ta rifnizhna inu prauizhna uola bofhya (TC 1550, 117 (67a));

b) v vlogi povedkovega določila: »*Nei ga piſhe, kivr bi pravizhan bil, da bi ti le eniga neiga kivr bi rasumel, nèga, kivr bi po Bogu vpraſhal*« (KB 1566, F4); »*De bi modar, prauizhi bil, vſelei sdrau, shiu, prou dial, mislil, Sbugom imar prebiual*« (TPs 1567, 2);

c) v vlogi povedkovega prilastka: »*Sakaj tebe ſim jeſt vidil pravizhniga pred mano v'letim zhafſu*« (DB 1584, I, 5a); כִּי־אַתָּה רָאִיתִי צְדִיק לְפָנַי בְּדוֹר הַזֶּה׃ (BHS Gen 7:1).

Vzročnika *opravizhati* kot posredstvo med osebkom in predmetom, ki ga najdemo pri Krelju, in izraza »*opravizhenje*« za lat. *iustificatio* pri Trubarju ne najdemo (prim. Rajhman 1977: 43): »*veruio v'tiga, kateri ſabo ſpravi inu opravizha Gréſhnika*« (KPo 1567, XCIII). Kreljev »*opravičati*« s kasnejšim poskusom tvorbe *opravičovati* 'spraviti', ki ga Juričič nadomesti z nevtralnijšim opisom »je že vidsko definiran« (prim. Merše 1995: 78). Navedeno kronološkozaporedno ilustrativno gradivo izpričuje vse pomene, ki jih imajo tako bogati izvornikovi glagolski načini za izražanje pomenov hebrejskega korena צְדִיק *sadeq*: kot pridevnik s pomeni 'pravičen', 'raven', 'zvest do samega sebe' (nem. 'gerade', 'rechtschaffen', 'in Gottes Geboten wandelnd', lat. 'probus', 'pius', 'honestus', 'integer'), ki pridobi v nifalski pasivni obliki glagola izraz opravičenja s pomeni 'biti opravičen' – 'gerechtfertigt werden': 'proglasiti za opravičenega – für gerecht erklären', v obliki piela 'se zagovarjati – sich rechtfertigen', 'se kazati pravičnega – für gerecht erscheinen, für gerecht erklären'. V hifilski, vzročniški obliki pa so izraženi kar trije pomeni: 1. 'opravičiti – narediti pravičnega, gerecht machen', 2. 'oznaniti, da ima nekdo prav', 'nekoga osvoboditi /krivde/ – erklären, dass jemand Recht habe', dah. lossprechen /vom Richter/; v povratni obliki hitpaela 'se zagovarjati – sich rechtfertigen' (prim. Gesenius: 714, 715).

Pravičen delati/storiti opravičiti, spraviti, zveličati: »*taku je tudi ſkusi eniga pravizo, tu pravizhnu ſturjenje tiga lebna, zhes vſe Zhlovéke priſhlu*« (DB 1584, III, 83b); – »*ony bodo prauizhni ſturyeni ſablton*« (TC 1550, 102 (59b)); »*Zolnar pak ie sa voliu ſposnania ſuoyh grehou prauizhan ſtorien*« (JPo 1578, II, 136b); »*veruio vtiga, kateri Greshnike pravične dela, inu profio sa Gnado*« (JPo 1578, I, 70b); »*Inu modroſt ſe mora puſtiti *pravizhna ſturiti od vſeh ſvoih otruk*« (DB 1584, III, 34b; *alli ſoditi [robna op.]); »*Inu ta mui hlapiz kir ye brumen tar prauizhin/ bode ſkufi tu nega ſpofnane /nih doſti pravizhnih ſturil*« (TC 1550, 88 (52b)). Lepo je razvidna sopomenskost med pravičen in brumen, saj je po zamenjavi enega izraza z drugim pomen nespremenjen: »*ſkufi tu ſpofnane tu ye to Vero vnega bomo brumni ſturyeni pred bugom*« (TC 1550, 88 (52b)). Protipomenka je hudoben, kriv, nepravičen.

Trubar ocenjuje: »*Potle tudi pred anem brumnim Hauptmanom [...]*« (TC 1550, 100). S tem je miſljen stotnik Kornelij iz *Apostolskih del*, 10,1 (prim. Rajhman 1977: 123). Po pogostnosti je tujka *brumen* (z 20 pojavitvami = P) pridevniku *prauizhin* (P 16) dokaj blizu. *Brumen*, ki tudi izpričuje svoj pomenski razvoj, je v

Evangelija in lystuvi slovenjen s pravičen. To je ugotovil že Jože Rajhman (Rajhman 1977: 118).

Kronološko zaporedna ponazoritev podgesla pravični navaja iztržke s samostalniki, tvorjenimi iz pridevnikov. Pojavljajo se v sopomenski funkciji s samostalnikom *pravičnik*. Ker se znotraj imenovalnika (začenši s TC 1550) pojavljajo vse pisne in oblikoslovne variante, so navedeni izpisi pretežno v okviru tega sklona. Pri TC 1550 je posamostaljena oblika *prauizhin* enaka nedoločni obliki, kar je, kot je bilo že poudarjeno, tudi značilnost izvornikovega ekvivalenta: pravični -ega m [pra'vi:čni -ega]; P pribl. 620, prva pojavitev v TC 1550; – m. ed. im.: *prauizhin* edino ali prevladujoče TC 1550, TO 1564, redkeje TT 1560, TPs 1566, 72a, *prauizhni* edino ali prevladujoče TT 1557, TR 1558, TT 1560, TPs 1566, TC 1575, TT 1577, DB 1578, JPo 1578, TT 1581–1582, posamično TPs 1566, DPa 1576, TT 1577, TT 1581–1582, *prouizhni* TPs 1566, 29a, *pravizhan* redkeje KPo 1567, DPr 1580, posamično JPo 1578, DB 1584, *prauizhen* TC 1575, 129, *pravizhen* edino ali prevladujoče TPo 1595, redkeje DB 1584, *pravizhni* edino ali prevladujoče KPo 1567, DPr 1580, DB 1584, ZK 1595; – rod. *prauizhniga* edino TC 1550, 104 (60b), *pravizhniga* edino KPo 1567, DPr 1580, DB 1584, TPo 1595, ZK 1595; – daj.: *prauizhnimu* edino TPs 1566, DB 1578, posamično TT 1581–1582, *pravizhnimu* edino DPr 1580, DB 1584; *Iuftus*, *Grema*.[!] *Gerecht*, *Sclav. pravizhen* (MTh.1603, I, 761); *pravični človek*: *Ta prauizhin bode is fuye Vere fhiu* (TC 1550, 88 (52b) / Hab. II); [...] *shiu* (TO 1564, 24b).

To preizkušeno svetopisemsko načelo je tudi Trubarjeva življenjska vloga. Vsi navedeni citati utemeljujejo in pojasnjujejo Trubarjevo ravno pot v življenju in njegovo preživetje kljub preganjanjem in številnim pretresom. *Pravičnik* je namreč utelešenje Trubarja samega (Premk 1992: 43–83).

4 Ilustrativno gradivo

4.1 Splošno

Sledi izpis v prvi vrsti pridevniških besed glede na priponska obrazila. Ponazoritev na velikem številu konkretnih primerov je doprinos k že pridobljenim rezultatom. To je podatek o besedotvorni sposobnosti jezika in njegovi pisni oblikovni različnosti, ne pa o delitvi pridevnikov po njihovih pomenskih in drugih vlogah; to bo lahko predmet naslednjih raziskav. Že bežen pogled priča o veliki prevladi lastnostnih, in sicer lastnostnih kakovostnih pridevnikov, ustreznih prevedkov bibličnega izrazja. Po podrobnejši analizi pridevnika *pravičen* in pojavov v zvezi z njim na različnih jezikovnih ravlinah, je smiselna osvetlitev položaja, ki ga ima pridevniška beseda kot oblikoglasna prvina znotraj celote. Posebej zanimiv je prvi odstavek pričujočega razdelka, ki podaja seznam pridevnikov in deležnikov ter njihovih posamostaljenih oblik na -en, -an, ki so zdaleč najpogostejši. Zanimivi izrazi so izpisani znotraj besedne družine (*pravičen* znotraj svoje besedne družine seveda ni več upoštevan). V redkih primerih je izkazana samo posamostaljena oblika.

Besede so bile transliterirane na današnji črkopis, samostalniki iz pridevnikov opremljeni z besednovrstno oznako sam. /samostalnik/ in po potrebi tudi s tedanjim pomenom.

4.2 Pridevniki in deležniki na -en ter njihove konverzije

Zelo pogost in pomemben *brumen*, v 16. stoletju razumljen kot sinonim za *pravičen*, nadalje: *čaščen*, *čuden*, *doprinesen*, *gnusen*, *govorjen*, *grešen*, *grešni*, sam., *gvišan*, *hvaležen*, *lačen*, *kerščan/krščan*, *krišpan*, *križan*, *meden /medeninast/*, *mesen /mesén/*, *močan*, *močen*, *nagnjen*, *nespodoben*, *nesrečen*, *neveren*, *neverni*, sam., *nezastopen*, *nucni*, *oben*, *peln/poln*, *podvržen*, *pohleven*, *pohlevni*, sam., *pokojen/miren*, *premenjen*, *prijazen*, sam., *risnicin/resničen*, *reven*, *revni*, sam., *sercen/srčen*, *skriven*, *špižan*, *štrafan*, *nedelžan/nedolžen*, *nepokoren*, *pokopan*, *prisojen /prisoditi/*, *obešen*, *obnorjen*, *odpuščen*, *odrešen*, *ohranjen*, *oznanjen*, *pogrožen /potopljen/*, *pogubljen*, *ponovljen*, *poročen /poroka/*, *posojen*, *postavljen*, *posvečen*, *pošten*, *potrjen*, *priklonjen*, *ranjen*, *razkropljen*, *razlomljen*, *sključeni*, sam., *smrten*, *snažen*, *soden*, *spoznan*, *spran*, *srečen*, *srčen*, *spodoben*, *spomljen*, *stvarjen*, *trden*, *učen*, *udarjen*, *umen*, *unucen*, *umorjen*, *večen*, *velikonočen*, *veren*, *volan/voljen*, *voljen /volja/*, *vpičen*, *vprašan*, *vreden*, *zadržan*, *zagvišan*, *zamujen*, *zapeljan*, *zapisan*, *zapuščen*, *zaslužen*, *zastopen*, *zastopljen*, *zblaznjen*, *zlahen/žlahen*, *zložen /zložiti/*, *zmoten /zmota/*, *žalban*, *žalosten*, *žalostni*, sam., *žegnan*, *žejen*, *željen*, *žiten*, *žlahten*.

Pri tej besedni vrsti niso redka *ekvivoka*: *bog*, *prid.*, *bogi/ubogi*, sam., *boštvo* /*uboštvo*/, *bogastvo* /*bog*/, *bogastvo* /*bogast*/.

4.3 Trubarjeve narečne in druge posebnosti:

duj/dvoj, *suj/svoj*, *tuj/tvoj*; *lakotnov*, *lesten/lasten*, *lastni*, sam., *mahin/majhen*, *mali*, *malikov*, *melčeč/molčeč*, *mogater*, *mogeter/mnogeter*, *premahin/premajhen*, *mlad*, *mladi*, sam., *mladiu*, *mlaši/mlajši*, sam., *nevideč*, *zemleski/zemeljski*, *mirnov*.

4.4 Nesklonljivi izrazi povečini tujega izvora:

falš, *fraj*, *glih*, *ledig*, *mahtig*, *sovuraž/sovraž*, *zel*, *zleht/žleht*.

4.5 Druge večje posebnosti slovenskih protestantov:

4.5.1 oblikovne: *prijet/prijeten*, *ptuj*, *rosov/rosen/*, *sadanji*, *sadašnji*, *samoosmi*, *senogolten*, *trezev*, *troštav*, *umertov/umrtev*, *umrtvi*, sam. idr.

4.5.2 glasovne: *melčeč/molčeč*, *vedeč/vedeti*, *veruječ*, *vumen/umen*, *vunanji*, *vunanji*, sam., idr.

4.5.3 stopnjevanja: *narzavrženi*, sam., *ner ta zaverženi*, *ner bule /narbolje/*, *ner ta bulši /narboljši/*, *velik*, *vekši*, *primernik*, *narvekši*, *ner ta vegši*, *prevelik*.

4.6 Pridevniki z redkejšimi priponskimi obrazili in končaji:

-ski: *galilejski*, *hajdovski*, *judovski*, *ljudski*, *krščanski*, *nebeski*, *nebeški*, *norski*, *slovenski*, *turski*, *ženski*;

-ev, -ov: *hudičev, ilov, kupčov, egiptov, zlodjev/zlodejev*;
 -iv: *gnadiv, kriv, krivi, sam., krivičen, ljubezniv, ljubeznivi, sam., milostiv*;
 -ki, -ek, -ok: *mehki, sam., moški, visok, visoki*;
 -ost, -st, -it, -ist: *grozovit, hipokrit, nečist, norčast, oblit, preprost, prost, srdit, stanovit/stanoviten*;
 -eč, -oč: *mogoč, mogoči, sam., mogočljiv, noseč, vsigamogoč/vsegamogoč, vsigamogoči/vsegamogoči, sam.*;
 -er: *moder /pameten/*;
 -el: *nagel, vesel*;
 -i: *novi, prvi, tretji*.

4.7 Enozložni pridevniki:

drug, drugi, sam., grd, hud, hudi, sam., lep, lepi, sam., ljub, ljubi, sam., nag, nor, nori, sam., rdeč, slab, star, stari, sam., suh, svet, prid., S. /svet/, sveti, sam., zlat, zdrav, zvest.

Ob raznovrstnosti in produktivnosti predstavljenega izrazja ni mogoče prezreti slike nenavadnega besednega bogastva lastnostnih, svojilnih in vrstnih pridevnikov in drugih pridevniških besed. Že ob naštetih pridevniških izrazih je na voljo dovolj zgledov, ki pričajo, da so bili s prvo slovensko knjigo že ustvarjeni pogoji za uspešno prevajanje izvornikovega ornamentiranega izrazja.

Viri in literatura

- Biblia Hebraica Stuttgartensia* (BHS), 1969. Ur. K. Elliger and W. Rudolph. Stuttgart: Wittenbergische Bibelanstalt.
- Adam BOHORIZH, 1987 [1584], *Arcticae horulae succisivae, Zimske urice* (BH 1584). Prevedel in spremno študijo napisal Jože Toporišič. Maribor: Obzorja.
- Mitchell DAHOOD, 1970: »*The Psalms, 3*«, *The Ancor Bible*. New York: Doubleday and Company.
- Jurij DALMATIN, 1575: *Jesus Sirah* (DJ 1575). Ljubljana: Janž Mandelc.
- – 1576: *Passion* (DPa). Ljubljana: Janž Mandelc.
- – 1578: *Biblie ... prvi dejl* (DB 1578). Ljubljana: Janž Mandelc.
- – 1580: *Katehismus* (DC 1580). Ljubljana: Janž Mandelc.
- – 1584: *Biblia tv ie, vse Svetv pismv, Stariga inu Noviga Teftamenta, Slovenfki tolmažhena* (DB 1584). Wittenberg: J. Kraffts Erben. (Faximile I, Ljubljana 1968.)
- Anton DOKLER, 1915: *Grško-slovenski slovar*. Št. Vid nad Ljubljano: Knezoškofijski zavod Sv. Stanislava.
- Wilhelm GESENIUS, 1878: *Hebräisches und Chaldäisches Handwörterbuch über das Alte Testament*. Leipzig: Vogel.
- Jakob und Wilhelm GRIMM, 1954: *Deutsches Wörterbuch*. Leipzig: Verlag von S. Hirzel.
- The Holy Bible, American Standard Version (ASV)*, 1946, 1952, 1971 [1901]. USA: The Division of Christian Education of the National Council of Churches of Christ in the United States of America.

- The Holy Bible*, Authorized Version, King James English Bible (KJV), 1992–1993. Canada: Wood side Fellowship of Ontario.
- The Holy Bible*, Revised Standard Version (RSV), 1946, 1952, 1971 [1901]. USA: The Division of Christian Education [...] in the United States of America.
- The Interpreter's Bible. In the King James and revised standard versions. The Book of Psalms* (IB), 1955. Nashville: Pierce and Washabaugh.
- The Jerusalem Bible* (JB), 1986. Jerusalem: The holy scriptures.
- Jurij JURIČIČ, 1578: *Postilla* II (JPo). Ljubljana – »Laybach«: Hanß Mannel.
- Sebastjan KRELJ, 1566: *Otrozhia biblia* (KB). Regensburg: Ioannes Burger.
- – 1567: *Postila* (KPo). Regensburg: Ioannes Burger.
- Martin LUTHER, 1545: *Die gantze Heilige Schrift* 2 (Lu.). Wittenberg. (Reprint München: DTV 1974.)
- Hieronim MEGISER, 1603: *Thesaurus polyglottus* (MTh 1603). Francofurti ad Marnvm. Izpisal in uredil J. Stabej. Ljubljana: SAZU.
- Majda MERŠE, 1995: *Vid in vrstnost glagola v slovenskem knjižnem jeziku 16. stoletja*. Ljubljana: SAZU.
- Majda MERŠE, France NOVAK, Francka PREMČ: *Slovar jezika slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja. Poskusni snopič* (SJ 16), 2001. Ljubljana: Založba ZRC SAZU.
- Gerhard NEWEKLOWSKY, 1984: *Trubarjev Katekizem 1550*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Maks PLETERŠNIK, 1894: *Slovensko-nemški slovar*. Ljubljana: Knezoškofijstvo. (Fotoreprint, Ljubljana 21974.)
- Francka PREMČ, 1992: *Korenine slovenskih psalmov*. Ljubljana: Trubarjevo društvo.
- – 1996: *Globine Korenin. Predstavitev in dodatna utemeljitev monografskega dela. SRP* 6/15–16. 109 – 131.
- – (še neobjavljeno): *Redakcija gesla pravičen v pripravi za Slovar jezika slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja*.
- Jože RAJHMAN, 1977: *Prva slovenska knjiga v luči teoloških, literarno-zgodovinskih, jezikovnih in zgodovinskih raziskav*. Ljubljana: Partizanska knjiga.
- Jakob RIGLER, 1968: *Začetki slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana: Akademska založba. *Slovenski pravopis*, 2001. Ljubljana: ZRC SAZU.
- Marko SNOJ, 1997: *Slovenski etimološki slovar* (SM). Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Sveto pismo nove zaveze*, 1958. Maribor: Lavantinski škofijski ordinariat v Mariboru.
- Sveto pismo stare in nove zaveze, Slovenski standardni prevod*, 1997. Ljubljana: Svetopisemska družba Slovenije.
- Sveto pismo starega in novega zakona*, 1914. Ljubljana: Britanska in inozemska svetopisemska družba.
- Primož TRUBAR, 1550: *Catechismus In der Windifchen Sprach* (TC 1550). Tübingen: Ulrich Morhart.
- – 1555: *Catechismus* (TC 1555). Tübingen: Ulrich Morhart.
- Primož TRUBAR, 1555: *Ta Evangeli Svetiga Matevsha* (TE 1555). Tübingen: Ulrich Morhart.
- – 1557: *Ta Pervi Deil Tiga Noviga Testamenta* (TT 1557–1558). Tübingen: Ulrich Morhart.
- – 1558: *En Regilhter* (TR 1558). Tübingen: Ulrich Morhart.

- 1560: *Ta Drugi Deil Tiga Noviga Testamenta* (TT 1560).
 - 1562: *Articuli oli [...]* (TAr 1562). Tübingen: Ulrich Morhart.
 - 1564: *Cerkovna ordninga* (TO 1564). Tübingen: Ulrich Morhart. (Ponatis München: Rudolf Trofenik Verlag 1973.)
 - 1566: *Ta Celi Pfalter Davidou* (TPs). Tübingen: Ulrich Morhart.
 - 1567: *Ena Duhovska Peissen Subper Turke* (TP 1567). Tübingen: Ulrich Morhart.
 - 1575: *Catehismus s dveima islagama* (TC 1575). Tübingen: Georg Gruppenbach.
 - 1582: *Ta Celi Novi Testament* (TT 1582). Tübingen: Georg Gruppenbach.
 - 1595: *Hishna Postilla [...]* (TPo 1595). Tübingen: Georg Gruppenbach.
- Felician TRUBAR, 1595: *Catechismus, eni psalmi inu Pejfnu* (TC 1595). Tübingen: Georg Gruppenbach.
- Janž TULŠČAK, 1579: *Kerfzhanske leipe molitve* (TkM 1579). Ljubljana: Janž Mandelc.
- Vulgata Bibliorum Sacrorum iuxta Vulgatam Clementina m, Nova Editio* (Vul.), 1946. Vatikan: Poliglottis Vaticanis.
- Janž ZNOJILŠEK, 1595: *Katehismus doktorja Martina Luthra* (KZ). Tübingen: Georg Gruppenbach.

Pri prevajanju izvirnih zapisov *Biblije* je bil v prvi vrsti preverjen prevod SP 1997. Uporabljeni so bili alfabetařiji in listkovno gradivo Sekcije za zgodovino slovenskega jezika ZRC SAZU.

BIBLICISMS IN TRUBAR'S 1550 *CATECHISMUS*: THE CHARACTERISTICS OF THE LEXICON USED IN THE FIRST SLOVENE BOOK

SUMMARY

The article draws from a lexicological analysis forming the basis for the *Poskusni snopič Slovarja jezika slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja* ('A Tentative Fascicle of the Dictionary of the Language Used by Slovene Protestant Writers in the 16th Century'). This editorial analysis compares the characteristics of Trubar's first book with the entire 16th century literary opus. The research has focused on de-adjectival nouns, while other parts of speech, such as nouns and verbs, provide explanations for those phrases in which adjectives appear or may reveal the author's approach to the Hebrew original.

The first part of the article analyses the expression *pridevek* appearing in *The Catechismus* (1550), paying attention to numerous linguistic characteristics influenced by the original.

Most of the article focuses on the adjective *pravičen* ('righteous') and its de-adjectival noun *pravični* ('the righteous'). The analysis has shown, especially in the example of the phrase *pravizhniiga ltoriti*, the linguistic capacity of the language used in the 16th century in its ex-temporal and ex-spatial New Testament performance.

The explanatory part of the article sheds light on lexemes copied in accordance to pre-defined criteria from the alphabetic list of the lexemes appearing in *The Catechismus*. These lexemes are adjectives revealing morphological peculiarities when compared to other Trubar's publications, as well as to the works produced by other Slovene Protestant writers, such as Jurij Dalmatin, Adam Bohorič and Sebastjan Krelj.